

مقایسه هوش عاطفی دانش‌آموزان محبوب

و دانش‌آموزان منزوی

مصطفی علیخانی

کارشناس ارشد سنجش و اندازه‌گیری، مشاور مدرسه منطقه صیدون، خوزستان

مجتبی رحیمی

کارشناس ارشد سنجش و اندازه‌گیری، مشاور مدرسه، اصفهان

اکبر اکبری‌راد

کارشناس روان‌شناسی عمومی، مشاور مدرسه منطقه صیدون، خوزستان

مقدمه

در کلاس درس و محیط مدرسه همه دانش‌آموزان به یک اندازه از طرف همسالان خود مورد پذیرش واقع نمی‌شوند. برخی از آنان بیشتر از دیگران برای انجام کارهای گروهی و جمعی و فعالیت‌های مشترک مورد انتخاب واقع می‌شوند و برخی منزوی هستند و گروه همسالان تمایلی برای اشتراک عقیده و عمل با آنان ندارند. تنهایی عاطفی نتیجه دوری و طرد شدگی از سوی دیگران است (محمدخانی، ۱۳۸۹). از طرفی بیشتر مردم تنهایی را تجربه‌ای ناخوشایند تلقی می‌کنند. طرد از طرف همسالان ممکن است منجر به اختلال (نورث‌وی و ویگدور، ۱۹۴۷)، بزهکاری (کرافت و گریگایر، ۱۹۵۶)، افسردگی (کوپراسمیت و پاترسن، ۱۹۹۱)، عملکرد تحصیلی پایین و اجتناب از مدرسه (لده، ۱۹۹۰)، مشکلات تحصیلی (دایشین، ۱۹۹۰ به نقل از چن و رایین، ۱۹۹۷) و حتی ترک از مدرسه (کولن و کولینستر، ۱۹۵۲) شود (نقل از سلیمی، ۱۳۸۸).

خطر مشخص بر سر راه کودکانی که از نظر اجتماعی طرد شده‌اند رها کردن مدرسه است. میزان ترک تحصیل در دانش‌آموزانی که توسط همسالان خود طرد شده‌اند از دو تا هشت برابر بیشتر از کسانی است که دوستانی دارند. برای مثال

چکیده

داشتن روابط اجتماعی از نیازهای اساسی دانش‌آموزان است. هدف از این پژوهش مقایسه هوش عاطفی در دو دسته دانش‌آموزان محبوب و دانش‌آموزان منزوی دبیرستانی بوده است. این تحقیق با روش علی مقایسه‌ای انجام شده و جامعه آماری شامل کلیه دانش‌آموزان دبیرستانی شهرستان بهبهان است. روش نمونه‌گیری، خوشه‌ای تصادفی دو مرحله‌ای می‌باشد. در کل ۱۲۲۶ نفر در پژوهش شرکت کردند که از میان آن‌ها به روش جامعه‌سنجی جمعاً ۱۰۰ نفر در گروه‌های محبوب و منزوی قرار گرفتند. برای سنجش هوش هیجانی از پرسش‌نامه هوش هیجانی شات ۳۳ سؤالی، و برای انتخاب افراد محبوب و منزوی از پرسش‌نامه جامعه‌سنجی و به منظور تجزیه و تحلیل آماری از آزمون مستقل استفاده شد. نتایج حاصل از تحقیق نشان داد که میانگین هوش هیجانی و مؤلفه‌های آن در گروه محبوب بیشتر از گروه منزوی است. از یافته‌های تحقیق می‌توان نتیجه گرفت که هوش هیجانی افراد بر محبوبیت یا انزوای آن‌ها تأثیر گزار است.

کلیدواژه‌ها: هوش هیجانی، نوجوان محبوب، نوجوان منزوی، جامعه‌سنجی، دانش‌آموز دبیرستانی

EQ

کودکان طرد شده اغلب گوشه گیرند و بیان های هیجانی دیگران را اشتباه تفسیر می کنند، مشکل ارتباطی دارند، در کلاس درس اغتشاش گرند و به ندرت از همکلاسی های خود تمجید می کنند

در یک تحقیق مشخص شده است که حدود ۲۵ درصد کودکانی که در مدارس ابتدایی محبوب^{۱۰} نیستند قبل از پایان دوره دبیرستان ترک تحصیل کرده اند، در حالی که میزان ترک تحصیل عادی ۸ درصد است (گلمن^{۱۱}، ۱۳۸۳). ترک تحصیل از دبیرستان به صورت جدی فرصت های بعدی را محدود می سازد و با رفتارهای مخرب اجتماعی و خودتخریبی، ارتباط دارد. این رفتارها شامل سوء مصرف مواد، بیکاری، درآمد کم، وابستگی رفاهی، بزه کاری و جنایت است (هاومان^{۱۲} و ولفه^{۱۳}، ۱۹۸۴؛ هاوکینز^{۱۴} و لیشنر^{۱۵}، ۱۹۸۷؛ هاوکینز، لیشنر، کاتالانو^{۱۶} و هوارد^{۱۷}، ۱۹۸۶؛ هنشاور^{۱۸}، ۱۹۹۲؛ لوبر^{۱۹} و استوتنامر^{۲۰} - لوبر، ۱۹۸۷؛ رتر^{۲۱} و گیلر^{۲۲}، ۱۹۸۳؛ استرنبرگ، بلاپند^{۲۳} و چن^{۲۴}، ۱۹۸۴).

این حقیقت کاملاً مشهود است که دانش آموزان بسیاری هر ساله با آسیب ناشی از شکست مواجه می شوند که تأثیر نامطلوبی بر سازگاری فردی آنان دارد و افزایش ناکامی و از دست دادن علاقه کاری نشان دهنده چنین آسیبی است (گوپتا^{۲۵}، ۱۹۹۳).

این کودکان در کلاس درس ناسازگاری هایی را نشان می دهند و ممکن است در گروه های دیگر نیز ناسازگار باشند (سلیمی، ۱۳۸۸). این پیامدهای منفی و گسترده موجب شده است که برخی از پژوهشگران بر پذیرش اجتماعی افراد متمرکز شوند و در مورد آن به تحقیق بپردازند. تصور تنهایی یک دانش آموز، آن هم به مدت ۳۰ ساعت در هفته در مکانی به نام مدرسه، همراه با طردشدگی، بسیار دردناک است. افراد طرد شده چنین می گویند که به اضطراب شدید و نگرانی های زیاد و نیز افسردگی و احساس تنهایی دچارند (گلمن، ۱۳۹۳). یکی از نشانه های پرت بودن این کودکان، در علائم عاطفی ای نهفته است که ارسال می کنند. وقتی از دانش آموزانی که دوستانی اندک داشتند خواسته شد تا هیجان هایی همچون نفرت یا خشم را با صورت هایی مطابقت دهند که هیجان های مختلفی را نشان می دادند، آن ها نسبت به کودکانی که محبوب بودند اشتباه های بیشتری را مرتکب شدند (همان منبع). کمبودی که ایشان در حیطه عواطف کلیدی دارند، شانس آنان را از نظر محبوب واقع شدن کاهش می دهد. بودن با آنان خوشایند به نظر نمی رسد و نمی دانند برای ایجاد احساسی خوشایند در کودکان دیگر چه باید بکنند. از طرفی کودکانی که به طور مداوم مستثنی و طرد می شوند، در بقیه سال های مدرسه نیز با همین موقعیت دردناک مواجه خواهند شد (همان منبع). دانش آموزان منزوی، مشکلات زیادی را تجربه می کنند. مشکلات روانی، اجتماعی،

تحصیلی و رفتاری از جمله

پیامدهای نامطلوب انزوای

دانش آموزان است (سلیمی، ۱۳۸۸).

بسیاری از تحقیقاتی که در این زمینه

صورت گرفته شامل مهارت های اجتماعی،

پیشرفت تحصیلی و ویژگی های شخصیتی است و

بحث تفاوت های هیجانی کمتر مورد توجه بوده است. سؤالی که در این خصوص مطرح است این است که آیا دانش آموزانی که به لحاظ هوش هیجانی^{۲۶} در حد بالایی هستند به لحاظ میزان محبوبیت در بین همسالان خود نیز در حد بالایی قرار دارند؟ به عبارت دیگر آیا هوش هیجانی بالا، میزان پذیرش اجتماعی آنان را افزایش می دهد یا اینکه موجب کاهش میزان محبوبیت و طرد آنان از طرف گروه همسالان می شود؟ پژوهش عمده ای در این خصوص صورت نگرفته است و تنها در مورد اندکی آن هم به صورت جزئی در برخی منابع به چنین سؤالی اشاره ای کلی شده است.

هوش هیجانی موضوعی است که سعی در تشریح و تفسیر جایگاه هیجان ها و احساسات در توانمندی های انسانی دارد (قراملکی، ۱۳۹۱). هوش هیجانی عمدتاً به عنوان توانایی فرد در بازنگری احساسات و هیجان های خود و دیگران، تمیز قایل شدن میان انواع هیجان ها و استفاده از اطلاعات هیجانی در حل مسئله^{۲۷} و نظم بخشیدن رفتار تعریف می شود (سالوی^{۲۸} و مایر^{۲۹}، ۱۹۹۰). هوش عاطفی آخرین تحول و ابداع مهم، در درک رابطه بین تفکر و عاطفه است (امامزاده ای و نصیری، ۱۳۸۳). مایر (به نقل از شریفی در آمدی، ۱۳۸۵) هوش هیجانی را چنین تعریف کرده است: هوش هیجانی یک نوع توانایی شناختی است که در زمان بروز رفتارهای هیجانی به ما کمک می کند تا بتوانیم آن رفتارها را کنترل یا مهار کنیم. افراد تنها چه تنهایی شان از نوع اجتماعی باشد و یا عاطفی، از عزت نفس پایین رنج می برند و اغلب ناخشنود و افسرده اند (پیپلو^{۳۰} و همکاران، ۱۹۷۹؛ پرلمن^{۳۱} و پیپلو، ۱۹۸۱؛ راسل^{۳۲} و همکاران، ۱۹۸۴؛ ویکس^{۳۳}، میشل^{۳۴}، پیپلو و براگ^{۳۵}، ۱۹۸۰). برای موفقیت در شکل دهی در دستیابی به روابط خوب با

IQ

همبستگی معناداری بین هوش هیجانی و پیشرفت تحصیلی وجود دارد. همچنین تحلیل رگرسیون گام به گام نشان داد که مؤلفه‌های انعطاف‌پذیری، استقلال و همدلی ۱۹ درصد واریانس پیشرفت تحصیلی را تبیین می‌کنند.

نتایج پژوهش رضانی و عبداللهی (۱۳۸۵) نشان داد که هوش هیجانی با خشم و ابراز درونی و بیرونی خشم رابطه عکس و با کنترل درونی و بیرونی خشم رابطه مستقیم دارد.

اسمعیلی (۱۳۸۳) در تحقیقی به بررسی تأثیر ارتقای هوش هیجانی بر میزان سلامت روان پرداخته است و به این نتیجه رسید که آزمون هوش هیجانی سلامت روان را افزایش می‌دهد.

فرقدانی (۱۳۸۳) در تحقیقی با عنوان بررسی رابطه بین هوش هیجانی و سازگاری اجتماعی به این نتیجه رسید که بین هوش هیجانی و سازگاری اجتماعی رابطه وجود دارد. همچنین مشخص نمود که بین مؤلفه‌های هوش هیجانی شامل خودانگیزی، خودآگاهی، خودکنترلی، هوشیاری اجتماعی و مهارت‌های اجتماعی با سازگاری اجتماعی رابطه وجود دارد.

میری و اکبری بورنگ (۱۳۸۶) در پژوهشی با هدف بررسی رابطه بین هوش هیجانی و اضطراب آموزشگاهی به این نتیجه رسیدند که بین هوش هیجانی و اضطراب آموزشگاهی رابطه معناداری وجود دارد. همچنین تمامی مؤلفه‌های هوش هیجانی در پیش‌بینی متغیر ملاک تأثیر معناداری داشتند.

براساس تحقیقات انجام شده افرادی که مهارت‌های هیجانی دارند، یعنی کسانی که احساساتشان را به خوبی می‌شناسند و هدایت می‌کنند، احساسات دیگران را نیز درک و به طرز اثربخشی با آن برخورد می‌کنند (فراملکی، ۱۳۹۱). مطالعات انجام شده نشان می‌دهد که بین هوش هیجانی با موفقیت سازمان‌ها و افراد (مثل همگنان و...) و روابط اجتماعی مثل رابطه با والدین، دوستان و شریک جنسی اثربخشی روابط درون‌فردی و پیشرفت تحصیلی رابطه معنادار و مثبتی وجود دارد (آگویر^{۴۶}، ۲۰۰۸). از آنجا که پژوهش در زمینه هوش هیجانی به نوجوانان در انتخاب‌های اجتماعی و موفق بودن در زندگی کمک می‌کند (مایر، ۲۰۰۱)، انجام این تحقیق می‌تواند بر نحوه بهبود روابط دانش‌آموزان و پویایی مدارس مؤثر باشد. این پژوهش نیز کوششی است برای پاسخ به سؤالاتی که در زمینه تفاوت‌های فردی و روانی دانش‌آموزان محبوب و غیرمحبوب مطرح می‌باشد. بدیهی است که پاسخ به این سؤالات کاربردهای عملی و تربیتی فراوانی دارد.

اگر به پیامدهای منفی طرد همسالان و همچنین اهمیت روابط اجتماعی در رشد دانش‌آموزان توجه داشته باشیم اهمیت چنین پژوهش‌هایی روشن خواهد شد. با توجه به اینکه پذیرش اجتماعی خصوصیتی مهم و مطلوب تلقی می‌شود، معلمان و والدین باید بدانند که چه عواملی بعضی کودکان را نسبت به بعضی دیگر قابل پذیرش‌تر می‌سازد. تنها زمانی می‌توان به دانش‌آموزان طرد شده کمک مؤثرتری کرد که علل انزوای آن‌ها و عوامل مرتبط با آن به

کودکان دیگر این نیاز وجود دارد

که کودک رفتار دیگری را بفهمد، موقعیت

را ارزیابی کند، تصمیماتی را بر اساس ارزیابی‌ها

اتخاذ کند و پاسخ‌های مناسبی ارائه دهد. گرفتن

تصمیمات مناسب توسط کودک در موفقیت او برای

ایجاد ارتباط با همگنان مؤثر است (هترینگتن^{۳۶} و

پارک^{۳۷}، ۱۹۹۹).

کودکان طردشده^{۳۸} اغلب گوشه‌گیرند و بیان‌های هیجانی دیگران را اشتباه تفسیر می‌کنند، مشکل ارتباطی دارند، در کلاس درس اغتشاش‌گرند و به ندرت از هم‌کلاسی‌های خود تمجید می‌کنند (برنز^{۳۹}، ۲۰۰۱). پارکر^{۴۰} و آشور^{۴۱} (۱۹۸۷)، به نقل از امیری، (۱۳۸۴) شواهدی قوی ارائه نمودند که رابطه مثبتی بین اخراج شدن از مدرسه و روابط با همگنان وجود دارد. کوپر اسمیت^{۴۲} و کوی^{۴۳} (۱۹۹۰) نشان دادند که کودکانی که توسط همگنان طرد شده‌اند بعداً نتایج تحصیلی منفی، مثل عدم حضور در کلاس، توقف تحصیلی و ترک تحصیل زود هنگام را تجربه کرده‌اند. چن و همکاران (۱۹۹۷)، به نقل از امیری، (۱۳۸۴) نشان داده‌اند که کودکان پذیرفته شده و محبوب^{۴۴}، نسبت به کودکان طرد شده عملکرد بهتری داشته و نمرات بالاتری در آزمون‌های هوشی کسب نموده‌اند. در مطالعه‌ای که توسط بگ ول^{۴۵} (۲۰۰۱) انجام گرفت کودکان طرد شده با احتمال بیشتری رفتار منفی با همگنان، کاهش شرکت در کلاس درس، تنهایی‌گرایی، تمایل به اجتناب از مدرسه را تجربه نموده و در اندازه‌گیری‌های پیشرفت تحصیلی در سطح پایین‌تری قرار دارند.

تحقیقات انجام شده در مورد ارتباط هوش هیجانی و مسائل درون‌مدرسه‌ای به‌طور کلی بیانگر نقش معنادار هوش هیجانی در مدرسه است. رومیانی (۱۳۸۹) نشان داد که آموزش هوش هیجانی بر کنترل پرخاشگری، پرخاشگری کلامی، پرخاشگری فیزیکی، خشم و خصومت مؤثر بوده است.

دهشیری (۱۳۸۵) در مطالعه‌ای با هدف بررسی رابطه هوش هیجانی و پیشرفت تحصیلی به این نتیجه دست یافت که

مدیران و مشاوران مدارس بایستی تحت آموزش مفهوم هوش هیجانی قرار گیرند چرا که آنان نه تنها باید به مهارت‌های هوش هیجانی دانش‌آموزان توجه نمایند بلکه باید به مهارت‌های هوش هیجانی خود نیز واقف باشند. متخصصان آموزش و پرورش، بایستی مشاوران و مدیران مدارس را در این زمینه که چگونه می‌توانند به‌عنوان مدلی برای انجام اعمال هوشمندانه هیجانی عمل نمایند، آموزش دهند

خوبی فهمیده شود. از این طریق می‌توان بینش بهتری نیز راجع به چگونگی آموزش‌های لازم به کودکان کسب کرد.

مدارس و هوش هیجانی

دانیل گلن (۱۳۸۳) پنج‌بعد را برای هوش هیجانی در نظر می‌گیرد:

- آگاهی نسبت به عواطف خود،
- مدیریت عواطف،
- برانگیختن خود،
- تشخیص و شناسایی عواطف دیگران،
- توانایی کنترل و هدایت روابط با دیگران.

بر این اساس هوش هیجانی نقشی اساسی و مرکزی در تعامل انسان‌ها با یکدیگر دارد و در فعالیت‌های مرتبط با خانه، مدرسه، شغل و دیگر موقعیت‌ها تأثیرگذار است. با توجه به گسترده بودن دامنه شمول هوش هیجانی، باید به روش‌های پردازش و افزایش آن توجه زیادی می‌ذول داشت (امام‌زاده‌ای و نصیری، ۱۳۸۳). و باید اذعان داشت که مدارس اولین مکان‌های اجتماعی می‌باشند که می‌توانند نقص‌ها و کمبودهای کودکان را در زمینه عواطف و هیجان‌ها ترسیم نمایند. در این میان نقش مدیران و مشاوران مدارس بسیار پراهمیت و جالب توجه است. مدیران و مشاوران مدارس با توجه به تعاملات خود و تأثیر خاصی که بر دانش‌آموزان و معلمان دارند می‌توانند در زمینه احساسات دانش‌آموزان نقش آفرینی کنند و به توسعه سواد هیجانی آنان کمک شایانی نمایند. بسیاری از مشکلاتی که از طرف دانش‌آموزان در دفاتر مشاوره مدارس مطرح می‌شود به‌گونه‌ای با احساسات و هیجانات و همچنین سختی در ایجاد تعامل با سایر افراد ارتباط دارد. مشاوران مدارس می‌توانند با افزایش سطح سواد هیجانی دانش‌آموزان آنان را برای رویارویی با مسائلی مانند انزوایی، پرخاشگری، شکست و دیگر مشکلات تحصیلی و تربیتی آماده نمایند.

نکته‌ای را که نمی‌توان نادیده گرفت این است که آموزش مهارت‌های هیجانی نیاز به هماهنگی بین فعالیت‌های خانه و مدرسه دارد و اعتقاد به اینکه هوش هیجانی و پیشرفت تحصیلی هر دو در یک مسیر و نیل به یک هدف قرار دارند. به عبارت

دیگر این دو در عرض یکدیگر قرار دارند و به موازات هم پیش می‌روند و یک نوع همگرایی بین تلاش‌های مربوط به پرورش هوش هیجانی و فعالیت‌های تحصیلی وجود دارد (همان منبع). البته نباید از نظر دور داشت که سیستم آموزشی مدارس بر یادگیری و افزایش مهارت پاسخ‌دهی به آزمون‌های استاندارد آموزشی و طیف محدودی از موضوع‌های درسی تأکید می‌ورزند بنابراین ممکن است آموزش هوش هیجانی با فرایند کنونی آنان متفاوت باشد و مسئولین و مشاوران مدارس در این زمینه نیاز به راهنمایی داشته باشند. بنابراین متخصصان باید مدیران و مشاوران مدارس را به اهمیت هوش هیجانی آشنا سازند و به آنان بگویند که چگونه کارکنان مدارس می‌توانند به‌عنوان مدلی برای انجام اعمال هوشمندانه هیجانی ایفای نقش نمایند و چگونه می‌توانند مهارت‌های هوش هیجانی را در برنامه‌های درسی و آموزشی مدارس بگنجانند و به دانش‌آموزان یاد دهند.

روش

برای انجام این تحقیق از روش علی - مقایسه‌ای استفاده شده است. جامعه تحقیق، شامل کلیه دانش‌آموزان دوره متوسطه شهرستان بهبهان بوده است. حجم نمونه با توجه به پژوهش‌های مشابه قبلی تعیین شده بود. از بین مدارس متوسطه پسرانه و دخترانه شهرستان بهبهان تعداد ۵۰ کلاس درس به‌صورت نمونه‌گیری خوشه‌ای تصادفی دو مرحله‌ای به‌صورت جداگانه (پسرانه ۲۵ کلاس و دخترانه ۲۵ کلاس) انتخاب و دانش‌آموزان کلاس‌های اول تا چهارم متوسطه این مدارس ۱۲۲۶ نفر) به‌عنوان نمونه برگزیده شدند. دانش‌آموزان مشارکت‌کننده به یک آزمون جامعه‌سنجی^{۴۷} سه سؤالی پاسخ دادند. ملاک انتخاب دانش‌آموزان منزوی این بود که آن‌ها را هیچ‌کدام از هم‌کلاسی‌ها انتخاب نکرده و یا حداقل انتخاب را از جانب هم‌کلاسی‌ها داشته‌اند. بر این اساس تعداد ۵۰ نفر انتخاب شدند و به منظور داشتن تعداد مساوی جهت مقایسه، ۵۰ نفر نیز از دانش‌آموزانی که دارای بیشترین پایگاه جامعه‌سنجی بودند و از طرف هم‌کلاسی‌های بیشتری انتخاب شده بودند به‌عنوان گروه محبوب تعیین شدند. دامنه سنی مشارکت‌کنندگان ۱۴ تا ۱۹ سال بود. برای شناسایی دانش‌آموزان محبوب و منزوی (مطرود) از روش جامعه‌سنجی استفاده شد. از کلیه مشارکت‌کنندگان سه سؤال کتبی زیر پرسیده شد:

۱. می‌خواهیم هر سه نفر از شما یک روزنامه دیواری تهیه کنید. برای تهیه این روزنامه کدام دو نفر از بچه‌های کلاس را به‌عنوان همکار انتخاب می‌کنید؟
۲. می‌خواهیم بین کلاس شما و کلاس‌های دیگر یک مسابقه علمی ترتیب دهیم. کدام دو نفر از بچه‌های این کلاس را برای همکاری انتخاب می‌کنید؟
۳. می‌خواهیم جای شما را عوض کنیم. ترجیح می‌دهید با کدام دو نفر پهلوی یکدیگر بنشینید؟

آزمون جامعه‌سنجی در سال ۱۹۴۳ توسط مورنو^{۴۸}، پزشک و فیلسوف رومانیایی ابداع شد. این آزمون وسیله‌ای است برای تعیین درجه پذیرش افراد در یک گروه، کشف روابط این افراد و آشکار کردن ساخت خود گروه (گنجی، ۱۳۸۲). این آزمون تکنیکی است که در پویایی گروه به کار می‌رود و به مطالعه روابط متقابل افراد در داخل گروه یا به عبارت بهتر مطالعه توافقی‌ها و تفاهم‌ها و همدردی‌ها و همکاری‌های بین اعضای گروه و نیز رقابت‌ها و ستیزها و تنش‌های موجود آن می‌پردازد تا به تحلیل وقایع و حوادثی که در تعیین پایگاه اجتماعی افراد گروه مؤثر است موفق گردد (گلشن‌فومن، ۱۳۸۱). آزمون جامعه‌سنجی به ما مدد می‌کند تا مناسباتی را که اعضای گروه را با یکدیگر پیوند می‌دهد بشناسیم و زمینه‌های بافت و ساخت و پویایی گروه و نیروی به پیش برنده گروه و قوانین حاکم بر آن را کشف کنیم (همان منبع). تکنیک گروه‌سنجی در گروه‌های کوچک و محدود، همچون گروه‌های عاطفی، کلاس درس، گروه‌های کار در کارخانه، هیئت مدیره یک شرکت، واحدهای حزبی، کمیته‌ها، کودکان، و واحدهای اداری و... به کار گرفته می‌شود (همان منبع). این تکنیک در حال حاضر تحت تأثیر ژاکوب مورنو در مطالعه گروه‌های محدود و روابط اجتماعی درون گروهی کاربرد دارد (پائول^{۴۹}، ۱۹۷۴). این وسیله برای اندازه‌گیری ارتباطات گروهی و اجتماعی به کار می‌رود و از این وسیله برای سنجش تعیین رهبران، گوشه‌گیران یا افراد منزوی و مطرود استفاده می‌شود (اردبیلی، ۱۳۷۶).

پایایی^{۵۰} روش‌های جامعه‌سنجی در پژوهش‌های ونزلس^{۵۱} (۱۹۵۲) در گروه‌های تولیدی کارگری، اسپریگر^{۵۲} (۱۹۵۳) در فعالیت‌های شغلی و راک^{۵۳} و هی^{۵۴} (۱۹۵۳) در انتخاب رهبر نشان داده شده است. همچنین روایی^{۵۵} قابل قبول این روش‌ها را ورتیمر^{۵۶} (۱۹۵۷)، وو^{۵۷}، هارت^{۵۸}، دراپر^{۵۹}، و اولسن^{۶۰} (۲۰۰۱) و جیانگ^{۶۱} و کیلسن^{۶۲} (۲۰۰۵) تأیید کرده‌اند (نقل از سلیمی، ۱۳۸۸). در این مرحله به دانش‌آموزان در مورد سؤالات کتبی توضیحات لازم ارائه شد سپس پرسش‌نامه‌ها در کلاس توزیع گردید و از آن‌ها خواسته شد تا پاسخ‌های خود را که قرار است به صورت

محرمانه نزد پژوهشگر نگهداری شود در پاسخ‌نامه بنویسند. سپس جواب‌های هر کلاس به صورت جداگانه بررسی و افراد دو گروه محبوب و منزوی به روشی که گفته شد، مشخص گردید. در نهایت پرسش‌نامه‌های هوش هیجانی شات^{۶۳} بر روی هر یک از نفرات اجرا گردید. این پرسش‌نامه در سال ۱۹۹۸ توسط شات و همکاران و براساس مدل نظری سالوی و ماير (۱۹۹۰) از هوش هیجانی ساخته شد (عسگری، ۱۳۸۸). این پرسش‌نامه دارای ۳۳ ماده است که هر سه مؤلفه هوش هیجانی را که عبارت‌اند از: ۱. ارزیابی و ابراز هیجان، ۲. تنظیم هیجانی و ۳. بهره‌برداری از هیجان را ارزیابی می‌کند و دارای یک مقیاس پنج درجه‌ای لیکرت^{۶۴} است. ضرایب پایایی این پرسش‌نامه و خرده مقیاس‌های آن به ترتیب بالا در تحقیق بفخم (۱۳۸۷)، ۰/۶۰، ۰/۴۲، ۰/۶۷ و ۰/۴۴ به دست آمده است. سپس پرسش‌نامه‌های هوش هیجانی نمره‌گذاری و به وسیله نرم‌افزار SPSS^{۶۵} نسخه شانزدهم تجزیه و تحلیل گردید.

نتایج

نتایج مربوط به میانگین و انحراف معیار نمرات آزمودنی‌ها در جدول شماره یک ارائه شده است.

جدول ۱. میانگین و انحراف معیار دو گروه دانش‌آموزان محبوب و منزوی در متغیرهای سن و هوش هیجانی

گروه	سن		هوش هیجانی	
	SD	M	SD	M
محبوب	۲/۶	۱۱۷/۷۸	۱۰/۳۹۴	۱۰/۳۹۴
منزوی	۲/۱۸	۱۰۶/۴۲	۱۰/۳۷۲	۱۰/۳۷۲

همان‌طور که در جدول ۱ مشاهده می‌شود، بین دو گروه دانش‌آموزان محبوب و منزوی در هوش هیجانی تفاوت بارزی وجود دارد.

نتایج حاصل از اجرای آزمون t برای مقایسه دو گروه در متغیر کلی هوش هیجانی و مؤلفه‌های آن در جدول ۲ منعکس شده است.

جدول ۲. نتایج آزمون t برای مقایسه دو گروه دانش‌آموزان محبوب و منزوی در متغیر هوش هیجانی و مؤلفه‌های آن

متغیرها	گروه	تعداد	M	SD	تفاوت میانگین	خطای معیار تفاوت	df	t	p
هوش هیجانی	محبوب	۵۰	۱۱۷/۷۸	۱۰/۳۹۴	۱۱/۳۶	۲/۰۷۶	۹۸	۵/۴۷۰	۰/۰۰۰
	منزوی	۵۰	۱۰۶/۴۲	۱۰/۳۷۲					
ارزیابی و ابراز هیجان	محبوب	۵۰	۴۲/۱۸	۶/۲۸۴	۵/۰۲۰	۱/۲۹۶	۹۸	۳/۸۷۲	۰/۰۰۰
	منزوی	۵۰	۳۷/۱۶	۶/۶۷۴					
تنظیم هیجان	محبوب	۵۰	۳۹/۹۰	۳/۸۱۳	۳/۸۲۰	۰/۸۳۴	۹۸	۴/۵۷۵	۰/۰۰۰
	منزوی	۵۰	۳۶/۰۸	۴/۵۰۷					
بهره‌برداری از هیجان	محبوب	۵۰	۳۵/۷۰	۳/۶۶۵	۲/۵۲۰	۰/۸۴۶	۹۸	۲/۹۷۷	۰/۰۰۴
	منزوی	۵۰	۳۳/۱۸	۴/۷۳۲					

متغیر هوش هیجانی و مؤلفه‌های آن به صورت معناداری با دانش‌آموزان منزوی تفاوت دارند. هرچند که پژوهش گسترده‌ای از جانب دیگران در این زمینه به صورت دقیق صورت نگرفته است ولی این نتیجه با نظریات گلمن (۲۰۰۳، ترجمه نسرین پارسا، ۱۳۸۳) همخوانی و مطابقت دارد. البته این موضوع در حالیست که مقایسه هوش هیجانی بین دو گروه دانش‌آموزان محبوب و منزوی تا جایی که پژوهشگر اطلاع دارد، در هیچ پژوهشی صورت نگرفته است. می‌توان نتیجه گرفت که بالا یا پایین بودن هوش هیجانی می‌تواند باعث محبوبیت یا منزوی بودن دانش‌آموزان شده و آن را تحت تأثیر قرار دهد. به علاوه مقایسه این دو گروه در مؤلفه‌های هوش هیجانی نیز گواه بر این نتیجه است. با توجه به این مطلب می‌توان گفت که دانش‌آموزان دارای هوش هیجانی بالا به علت شناخت هیجان‌های خود و دیگران، همدلی درست و به‌جا، درک صحیح نشانه‌های بین‌فردی، خوش‌بینی و توانایی حل مسئله، توانایی ایجاد ارتباط بهتر با دیگران و در نتیجه پیوند محکم‌تر با گروه می‌شوند از این‌رو در بین سایر دانش‌آموزان از محبوبیت بیشتری برخوردارند. به بیان دیگر احتمالاً هوش هیجانی بالا به محبوبیت بیشتر افراد منجر می‌شود.

دانش‌آموزان محبوب هیجان‌های خود و دیگران را به خوبی ارزیابی کرده به موقع واکنش نشان می‌دهند و در تنظیم هیجانات خود بهتر از دانش‌آموزان منزوی عمل می‌کنند. آن‌ها در زمینه بهره‌برداری از هیجانات مثبت و منفی خود دقیق‌تر عمل کرده به موقع می‌خندند، گریه می‌کنند، شاد می‌شوند و در نهایت رفتاری متناسب با موقعیت از خود نشان می‌دهند. انجام تحقیق بر روی دیگر گروه‌های کاری و در نظر گرفتن سایر متغیرهایی که احتمالاً می‌توانند بر محبوبیت افراد تأثیرگذار باشند، ضمن افزایش میزان تعمیم‌پذیری نتایج به فهم موضوع کمک بهتری می‌کند.

پیشنهادهای

۱. مفهوم هوش هیجانی در برنامه آموزشی مدارس و دبیرستان‌ها گنجانده شود؛ چرا که با گنجاندن این مفهوم در محیط‌های آموزشی می‌توان به دانش‌آموزان کمک کرد تا بهتر با فشارهای تحصیلی مقابله کنند و کمتر دچار مشکلات هیجانی و ترک تحصیل شوند. افزایش این برنامه از طریق آموزش‌های کوتاه مدت امکان‌پذیر است.

۲. مدیران و مشاوران مدارس بایستی تحت آموزش هوش هیجانی قرار گیرند چرا که آنان نه تنها باید به مهارت‌های هوش هیجانی دانش‌آموزان توجه نمایند بلکه باید به مهارت‌های هوش هیجانی خود نیز واقف باشند. بنابراین متخصصان آموزش و پرورش بایستی مشاوران و مدیران مدارس را در این زمینه که چگونه می‌توانند به‌عنوان مدلی برای انجام اعمال هوشمندانه هیجانی عمل نمایند، آموزش دهند.

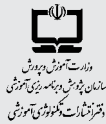
۳. فرصت‌های لازم در اختیار مدیران و مشاوران قرار داده شود تا آنان بتوانند با تشریح مساعی والدین، راه‌حلی را برای

معلمان و والدین باید بدانند که چه عواملی بعضی کودکان را نسبت به بعضی دیگر قابل پذیرش تر می‌سازد. تنها زمانی می‌توان به دانش‌آموزان طرد شده کمک مؤثرتری کرد که علل انزوای آن‌ها و عوامل مرتبط با آن به خوبی فهمیده شود

همان‌طور که جدول ۲ نشان می‌دهد، نسبت t حاصل از این آزمون برای متغیر کلی هوش هیجانی معنادار و بیانگر تفاوت هوش هیجانی در دو گروه دانش‌آموزان محبوب و منزوی است ($p < 0/000$ و $t = 5/470$) یعنی میانگین نمرات دانش‌آموزان محبوب در متغیر هوش هیجانی بالاتر از دانش‌آموزان منزوی است. نتایج آزمون t برای مقایسه دو گروه دانش‌آموزان محبوب و منزوی در خرده‌عامل‌های پرسش‌نامه هوش هیجانی نیز نشان می‌دهد که نسبت t حاصل از اجرای هر سه خرده‌آزمون ارزیابی و ابراز هیجان، تنظیم هیجان و بهره‌برداری از هیجان معنادار است (عامل ارزیابی ابراز هیجان: $p < 0/000$ و $t = 3/872$ ، تنظیم هیجان: $p < 0/000$ و $t = 4/575$ و بهره‌برداری از هیجان: $p < 0/004$ و $t = 2/977$). یعنی میانگین نمرات دانش‌آموزان محبوب در همه مؤلفه‌های هوش هیجانی بالاتر از دانش‌آموزان منزوی است.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف پژوهش حاضر، مطالعه دو گروه دانش‌آموزان محبوب و منزوی در متغیر هوش هیجانی بود تا از این رهگذر بتوان به این پرسش پاسخ داد که آیا بین هوش هیجانی این دو گروه تفاوت معناداری وجود دارد و اینکه آیا هوش هیجانی می‌تواند عاملی برای تفکیک دانش‌آموزان محبوب و منزوی باشد. نتایج این پژوهش آشکار ساخت که دانش‌آموزان محبوب در

با مجله‌های رشد آشنا شوید

مجله‌های دانش‌آموزی

به صورت ماهانه و نه شماره در سال تحصیلی منتشر می‌شود:

رشد کودک برای دانش‌آموزان پیش‌دبستانی و پایه اول دوره آموزش ابتدایی

رشد نوجوان برای دانش‌آموزان پایه‌های دوم و سوم دوره آموزش ابتدایی

رشد دانش‌آموز برای دانش‌آموزان پایه‌های چهارم، پنجم و ششم دوره آموزش ابتدایی

مجله‌های دانش‌آموزی

به صورت ماهانه و هشت شماره در سال تحصیلی منتشر می‌شود:

رشد نوجوان برای دانش‌آموزان دوره آموزش متوسطه اول

رشد برهان برای دانش‌آموزان دوره آموزش متوسطه اول

رشد جوان برای دانش‌آموزان دوره آموزش متوسطه دوم

رشد جوان برای دانش‌آموزان دوره آموزش متوسطه دوم

مجله‌های بزرگسال عمومی

به صورت ماهانه و هشت شماره در هر سال تحصیلی منتشر می‌شود:

♦ رشد آموزش ابتدایی ♦ رشد تکنولوژی آموزشی

♦ رشد مدرسه فردا ♦ رشد معلم

مجله‌های بزرگسال تخصصی:

به صورت فصل‌نامه و سه شماره در سال تحصیلی منتشر می‌شود:

♦ رشد آموزش قرآن و معارف اسلامی ♦ رشد آموزش زبان و ادب فارسی

♦ رشد آموزش هنر ♦ رشد آموزش مشاور مدرسه ♦ رشد آموزش تربیت بدنی

♦ رشد آموزش علوم اجتماعی ♦ رشد آموزش تاریخ ♦ رشد آموزش جغرافیا

♦ رشد آموزش زبان‌های خارجی ♦ رشد آموزش ریاضی ♦ رشد آموزش فیزیک

♦ رشد آموزش شیمی ♦ رشد آموزش زیست‌شناسی ♦ رشد مدیریت مدرسه

♦ رشد آموزش فنی و حرفه‌ای و کاردانش ♦ رشد آموزش پیش‌دبستانی

مجله‌های رشد عمومی و تخصصی، برای معلمان، مدیران، مربیان، مشاوران و کارکنان اجرایی مدارس، دانش‌جویان دانشگاه فرهنگیان و کارشناسان گروه‌های آموزشی و... تهیه و منتشر می‌شود.

♦ نشانی: تهران، خیابان ایرانشهر شمالی، ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش، پلاک ۲۶۶.

♦ تلفن و نامبر: ۰۲۱ - ۸۸۳۰۱۴۷۸

♦ وبگاه: www.roshdmag.ir

حل مشکلات و از بین بردن موانع رشد هیجانی دانش‌آموزان بیابند. بنابراین آموزش هوش هیجانی نیز می‌تواند در برنامه‌های آموزش و پرورش قرار گیرد.

۴. مشاوران مدارس با شناسایی دانش‌آموزان دارای رفتارهای ناسازگار، مثل انزواطلبی، برای آن‌ها کارگاه آموزش هوش هیجانی برگزار نمایند.

۵. پیشنهاد می‌شود به دلیل محدودیت‌های این پژوهش و اهمیت موضوع، دیگر پژوهشگران با انجام پژوهش‌های مشابه در جمعیت‌های غیردانش‌آموزی و دیگر گروه‌های دانش‌آموزی (مدارس دخترانه و مقاطع مختلف) جهت رسیدن به نتایج گسترده‌تر پیرامون هوش هیجانی و میزان محبوبیت و انزوا این پژوهش را دنبال نمایند و همچنین اثربخشی هوش هیجانی را بر میزان محبوبیت و انزوای دانش‌آموزان مورد مطالعه قرار دهند. ۶. اثر تعاملی هوش عاطفی و سایر متغیرها بر روی میزان محبوبیت و انزوای دانش‌آموزان مورد پژوهش قرار گیرد.

پی‌نوشت‌ها

34. Michela	1. Solitary
35. Bragg	2. Emotional Loneliness
36. Hetrington	3. Northway & Wigdor
37. Park	4. Croft & Grygier
38. Rejected	5. Kupersmidt & Patterson
39. Berns	6. Ladd
40. Parker	7. Dishion
41. Asher	8. Chen & Rubin
42. Kupersmidt	9. Kuhlen & Collister
43. Coie	10. Dear
44. Accepted	11. Goleman
45. Bagwell	12. Haveman
46. Aguirre	13. Wolfe
47. Sociometry	14. Hawkins
48. Moreno	15. Lishner
49. Paul	16. Catalano
50. Reliability	17. Howard
51. Venzelest	18. Hinshaw
52. Spriger	19. Loeber
53. Rock	20. Stouthamer
54. Hay	21. Rutter
55. Validity	22. Giller
56. Wertheimer	23. Blinde
57. Wu	24. Chen
58. Hart	25. Gupta
59. Draper	26. Emotional Intelligence
60. Olsen	27. Problem Solving
61. Jiang	28. Salovey
62. Cillessen	29. Mayer
63. Shat	30. Peplau
64. Likert	31. Perlman
65. Statistical package for social science	32. Russel
	33. Weeks

* فهرست منابع انگلیسی در دفتر مجله موجود است.

اقتصاد مقاومتی؛ تولید و اشتغال

رشد

نحوه اشتراک:

پس از واریز مبلغ اشتراک به شماره حساب ۳۹۶۶۲۰۰۰ بانک تجارت، شعبه سه راه آزمایش کد ۳۹۵ در وجه شرکت افست، به دو روش زیر، مشترک مجله شوید:

۱. مراجعه به وبگاه مجلات رشد به نشانی: www.roshdmag.ir و تکمیل برگه اشتراک به همراه ثبت مشخصات فیش واریزی؛
۲. ارسال اصل فیش بانکی به همراه برگ تکمیل شده اشتراک با پست سفارشی یا از طریق دورنگار به شماره ۰۲۳۳۳۰۸۸۴۹۰ لطفاً کپی فیش را نزد خود نگه دارید.

عنوان مجلات درخواستی:

نام و نام خانوادگی:

تاریخ تولد:

میزان تحصیلات:

تلفن:

نشانی کامل پستی:

استان:

شهرستان:

خیابان:

پلاک:

شماره پستی:

شماره فیش بانکی:

مبلغ پرداختی:

♦ اگر قبلاً مشترک مجله رشد بوده‌اید، شماره اشتراک خود را بنویسید:

امضا:

• نشانی: تهران، صندوق پستی امور مشترکین: ۳۳۳۱-۱۵۸۷۵

• تلفن بازرگانی: ۰۲۱-۸۸۸۶۷۳۰۸

• Email: Eshterak@roshdmag.ir

♦ هزینه اشتراک سالانه مجلات عمومی رشد (هشت شماره): ۳۵۰/۰۰۰ ریال

♦ هزینه اشتراک سالانه مجلات تخصصی رشد (سه شماره): ۲۰۰/۰۰۰ ریال

منابع

۱. آقایار، سیروس. شریفی درآمدی، پرویز (۱۳۸۵)، هوش هیجانی. چاپ اول، تهران انتشارات سپاهان.
۲. اردبیلی، یوسف (۱۳۷۶)، اصول و فنون راهنمایی و مشاوره در آموزش و پرورش. چاپ پنجم، تهران، انتشارات بعثت.
۳. اسمعیلی، معصومه. (۱۳۸۲). بررسی تأثیر آموزش مؤلفه‌های هوش هیجانی به روش «درونگردی جذب و انطباق» بر افزایش سلامت روان. رساله دکتری، دانشگاه علامه طباطبائی.
۴. امیری، شعله (۱۳۸۴). بررسی پیشرفت تحصیلی در گروه‌های جامعه‌سنجی. مجله روان‌شناسی، شماره ۳۴، صص ۱۳۹-۱۵۰.
۵. بفخم، محمد (۱۳۸۷). رابطه هوش هیجانی با انگیزه پیشرفت و خلاقیت در بین دانش‌آموزان سال سوم راهنمایی شهرستان دزفول، پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهواز.
۶. دهسیری، غلامرضا (۱۳۸۳). بررسی رابطه هوش هیجانی و مدیریت زمان با استرس شغلی معلمان مقطع متوسطه. فصلنامه تازه‌ها و پژوهش‌های مشاوره، جلد ۳، شماره ۱۲.
۷. دانیل گلمن (۱۳۸۳). هوش هیجانی. ترجمه نسرین پارسا. تهران. انتشارات رشد.
۸. رضانی، ولی الله و عبداللهی، محمدحسن. (۱۳۸۵). بررسی رابطه هوش هیجانی و بروز کنترل خشم در دانشجویان. مجله روان‌شناسی و اطلاع‌رسانی دانشگاه تربیت معلم، شماره ۱.
۹. رومیانی، صادق (۱۳۸۹). بررسی اثربخشی آموزش مؤلفه‌های هوش هیجانی به روش درونگردی جذب و انطباق بر کاهش پرخاشگری. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی.
۱۰. سیارچی، ژوزف. فورگاس، ژوزف و مایر، جان (۲۰۰۳). هوش هیجانی در زندگی روزمره. ترجمه اصغر نوری‌امام‌زاده‌ای و حبیب‌الله نصیری (۱۳۸۳)، چاپ اول، اصفهان، نشر نوشته.
۱۱. سلیمی، مسعود (۱۳۸۸). مقایسه پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان محبوب و منزوی. مجله دانش و پژوهش در علوم تربیتی - برنامه‌ریزی درسی. شماره ۲۴ صص ۱۱۹-۱۳۰.
۱۲. عرفانی، نصرالله (۱۳۸۸). تدوین مدلی به‌منظور تبیین و پیش‌بینی پیشرفت تحصیلی براساس مهارت‌های تحصیلی دانش‌آموزان پایه سوم دوره متوسطه شهر همدان در سال تحصیلی ۸۷-۱۳۸۶. رساله دوره دکتری. دانشگاه علامه طباطبائی.
۱۳. فرقدانی، آزاده. (۱۳۸۳). بررسی رابطه هوش هیجانی و سازگاری اجتماعی دانشجویان دختر. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی.
۱۴. عسگری، پرویز (۱۳۸۸). راهنمای آزمون‌های روان‌شناختی. چاپ اول، اهواز، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهواز.
۱۵. کریمی، یوسف (۱۳۸۱). روان‌شناسی اجتماعی. چاپ پانزدهم، تهران، انتشارات دانشگاه پیام نور.
۱۶. کلینکه، کریس (۲۰۰۲). مهارت‌های زندگی. ترجمه شهرام محمدخانی (۱۳۸۹). چاپ پنجم، تهران، انتشارات رسانه تخصصی.
۱۷. گلشن فومن، محمدرسول (۱۳۸۸). روان‌شناسی پویایی گروه. چاپ چهارم، تهران، انتشارات دانشگاه پیام نور.
۱۸. گلمن، دانیل. هوش هیجانی (۲۰۰۳). ترجمه نسرین پارسا (۱۳۸۳). چاپ سوم، تهران، انتشارات رشد.
۱۹. گنجی، حمزه (۱۳۸۲). روان‌سنجی (مبانی نظری آزمون‌های روانی). چاپ پنجم، تهران، انتشارات دانشگاه پیام نور.
۲۰. میری، محمدرضا و اکبری بورنگ، محمد. (۱۳۸۶). رابطه بین هوش هیجانی و اضطراب آموزشگاهی در دانش‌آموزان دبیرستانی استان خراسان جنوبی. مجله علمی دانشگاه علوم پزشکی بیرجند، دوره ۱۴، شماره ۱.
۲۱. نظری، جواد. مختاری، مرضیه (۱۳۸۸). مقدمه‌ای بر گروه‌سنجی، کتاب ماه علوم اجتماعی، شماره ۱۹.
۲۲. نوری‌امام‌زاده‌ای، اصغر. نصیری، حبیب‌الله (۱۳۸۳). هوش عاطفی در زندگی روزمره. اصفهان. نشر نوشته.